

Een portretminiatuur door de beeldhouwer P. J. Gabriël?

In 1960 ontving het Rijksmuseum een omvangrijk legaat van Jkvr. A. C. A. J. Clifford te 's-Gravenhage, waardoor vooral de afdeling kunstnijverheid op zeer uiteenlopende gebieden (meubelkunst, zilver, glas, porselein, aardewerk, kant en waaiers) werd verrijkt. Dit alles vindt men in bijzonderheden vermeld in het jaarverslag, terwijl in de negende jaargang van dit bulletin (1961, p. 36) enkele onderdelen van deze aanwinst nog iets uitvoeriger zijn opgesomd, ook de vier stukken, die de schilderijenafdeling ontving: een pastelportret door Hodges en drie portretminiaturen. Bij één hiervan was wel de voorgestelde maar niet de maker bekend, bij het tweede wel de maker (Johannes Hari) maar niet de voorgestelde en bij het derde geen van beide.

Het is nu dit laatste miniatuur, ogenschijnlijk zeker het minst interessante bestanddeel van dit legaat, waarop wij in deze bijdrage toch nog eens de aandacht willen vestigen. Het is een portretje van een betrekkelijk jonge man in profiel uit het begin van de 19de eeuw, met inkt en waterverf getekend op papier. Het is gevat in een rechthoekig, zwart gelakt en van een koperen medaillon en koperen hang-ornament voorzien montuur, zoals dat toen wel meer voorkwam. De ronde opening heeft een diameter van 6,8 cm (afb. 1). Op het portretje is niet aangetekend wie het voorstelt en evenmin in welk jaar het is gemaakt.

Volgens het jaarverslag heeft de onbekende kunstenaar hier omstreeks 1825 een graaf Van Limburg Stirum uitgebeeld. Hoewel nu niet meer is na te gaan welke (waarschijnlijk mondelinge) informatie toen tot die mededeling aanleiding gaf, bestaat er voldoende grond de herkomst uit deze familie voor mogelijk te houden, want de erflaterster was een kleindochter van Mr. Hendrik Maurits Cornelis baron Clifford (1808-1878) en Anna Frederika gravin Van Limburg Stirum (1809-1893). De identificatie komt straks verder ter sprake.

Het portretje draagt echter wel een aanduiding betreffende de kunstenaar, want het is rechts beneden bij de rand gemerkt met de initialen P.J.G. De uitvoering getuigt van een zekere routine in het tekenen zonder evenwel het raffinement te tonen van de beroepsminiaturist uit die tijd. Deze zou allicht in de toen gangbare stippeltechniek hebben gewerkt, die bovendien meestal op ivoor werd toegepast. De professionele miniatuurtekenars van naam hebben destijds een duidelijke voorkeur voor dit zogenaamde pointilleren aan de dag gelegd. Wat dat betreft vormt ons portretje dus een uitzondering.

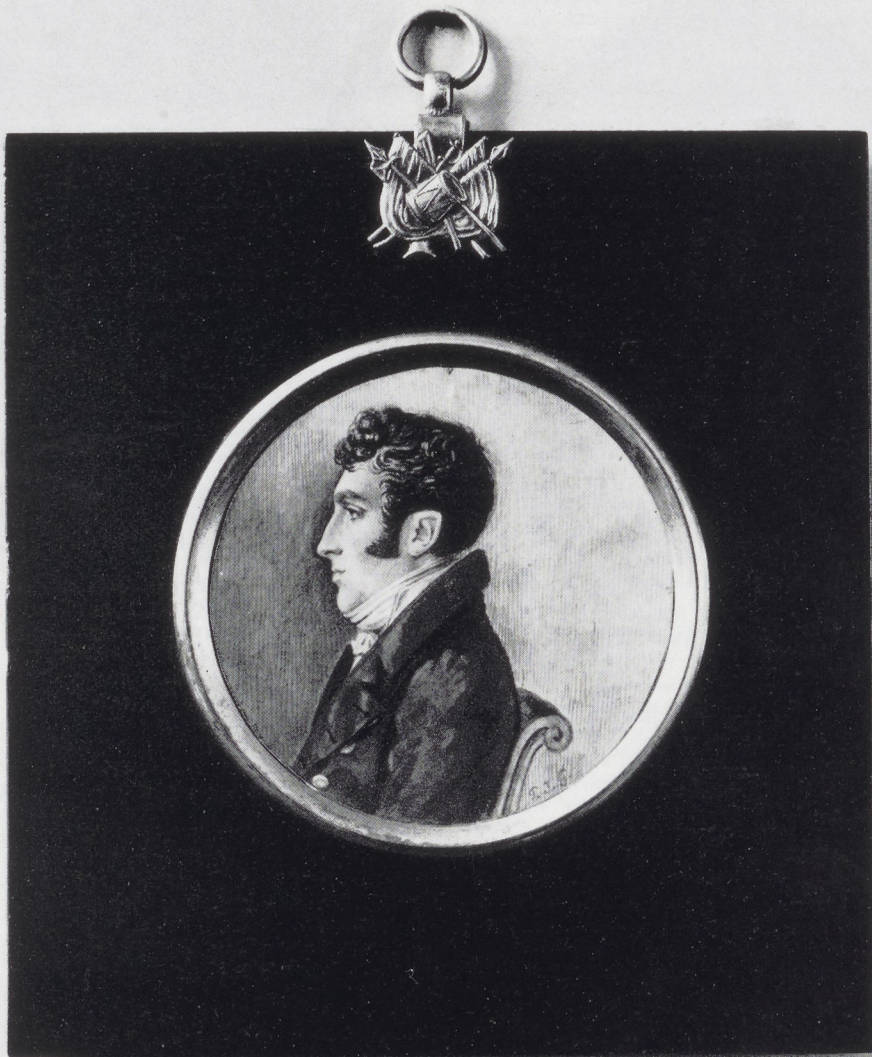
De drie letters komen overeen met die van de Amsterdammer Paul Joseph Gabriël (1785-1833), onze meest bekende beeldhouwer uit het begin van de 19de eeuw (en vader van de schilder P. J. C. Gabriël). Zijn portretbustes en grafmonumenten vertegenwoordigen het neo-klassicisme in ons land. Een goed voorbeeld daarvan in het Rijksmuseum is het marmeren portret van Cornelis Apostool, waarvan een afbeelding is te vinden o.a. in het gedenkboek van het Rijksmuseum 1808-1958 (uitgegeven bij de zesde jaargang van dit bulletin),

1958, p. 41. Tot beeldhouwer werd hij in de jaren 1809-1813 gevormd in Parijs en Rome, als Hollands kwekeling (d.w.z. met een studiebeurs van Koning Lodewijk Napoleon). In Rome werkte hij onder leiding van de beroemde beeldhouwer Canova, met wie hij bevriend raakte. In 1814 werd hij benoemd tot koninklijk beeldhouwer en tot stadsbeeldhouwer van Amsterdam en in 1820 tot directeur van de klasse der beeldhouwkunst aan de Amsterdamse academie.

Maar voor ons is nu vooral belangrijk wat er aan die beeldhouwersloopbaan voorafging. De biografische handboeken vertellen namelijk dat Gabriël aanvankelijk in het tekenen werd opgeleid door zijn vader, een uit Luik afkomstige ornementsnijder, en dat hij goed gelijkende miniatuurportretten maakte. Eenmaal zover gevorderd, ging hij toen hij 20 jaar was, dus omstreeks 1805, voor zijn verdere scholing in de tekenkunst naar Parijs. Na zijn terugkeer twee jaren later in Amsterdam, dus omstreeks 1807/1808, waagde hij zich eens met goed gevolg aan het voltooiën van eenig beeldhouwwerk, dat door de ziekte van zijn vader was blijven liggen en zo verzeilde hij in dat vak, waarop in 1809 de tweede leertijd, nu als beeldhouwer, in Parijs volgde.

Als portretminiaturist was Gabriël dus volgens deze gegevens stellig reeds in 1805 en misschien al iets eerder werkzaam. En hij kan natuurlijk ook nog tussen zijn eerste en zijn tweede verblijf in Parijs, in de jaren 1807-1809, portretjes getekend hebben. Niet erg waarschijnlijk is het dat hij het ook nog deed na 1813, toen hij als volleerd beeldhouwer uit Rome was teruggekeerd en vol ambitie zijn plaats als zodanig had ingenomen. Bij nauwkeuriger beschouwing en vergelijking met de herenkleding en haardracht op andere, gedateerde afbeeldingen blijkt het ontstaan van ons portretje vrij zeker gesteld te kunnen worden omstreeks en zonder bezwaar zelfs nog iets vóór 1810. En dat komt dan prachtig uit met de gegevens over Gabriël. Een volkomen bewijs voor Gabriëls auteurschap kunnen wij natuurlijk niet construeren. Helaas is ons ook nog geen enkel ander portretminiatuur van zijn hand bekend. Maar de initialen op het portretje, de tijd van ontstaan en de voor een gevestigde miniaturist wat ontoreikende, voor een jong zich ontwikkelend tekenaar echter aannemelijke techniek, dat alles veroorlooft naar onze mening een voorlopige toeschrijving aan P. J. Gabriël.

Willen wij ons een billijk oordeel vormen over de verdienste van dit portretje, dan mag de hoogst ongelukkige mise en page van de figuur de kunstenaar in elk geval niet aangerekend worden. Dit is dadelijk te zien zodra wij het miniatuur uit het medaillon losmaken. Om het daarvoor pasklaar te maken heeft namelijk iemand - en zeker niet de tekenaar zelf - er een ronde strook aan de linkerkant afgeknipt en aan de bovenkant een stuk omgevouwen. Daardoor kwam de kop veel te veel naar links te staan en ontstond de onbevredigende vlakverdeling. Aan de rechterkant is de oorspronkelijke rand intact gebleven en wij hebben, uitgaande van dit nog gave gedeelte van de ronde vorm, getracht de oorspronkelijke cirkelomtrek met een diameter van tenminste 7,8 cm te reconstrueren (afb. 2). Het blijkt dan dat het portretje in zijn oor-

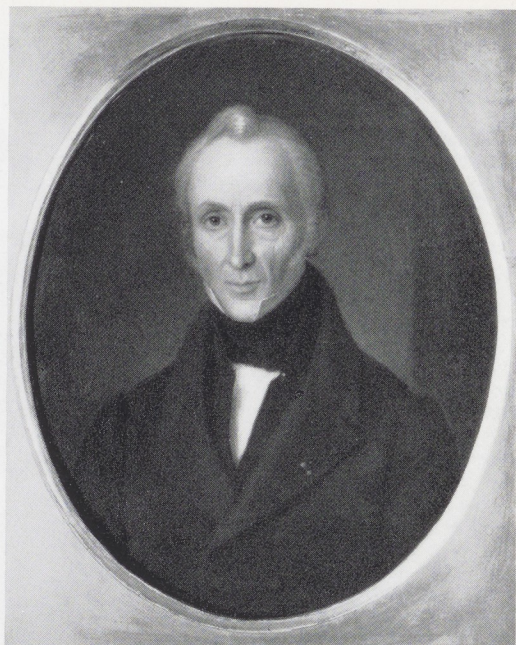

Afb. 1. P. J. G(abriël?). Portretminiatuur, omstreeks 1810. Rijksmuseum, Amsterdam.

Afb. 2. Het portretje van afb. 1, reconstructie oorspronkelijke omvang.

spronkelijke gedaante een evenwichtiger aanzien had. Er is nog een secundaire overweging, die bij de toetschrijving aan Gabriël een rol speelt. In opzet doet dit miniatuur sterk denken aan de kleine physionotraceportretjes, eveneens profielletjes en met een meestal cirkelvormige, soms ovale omtrek, die toentertijd zeer en vogue waren en die speciaal in Parijs werden gemaakt¹. In ons prentenkabinet worden tal van deze 'kiekjes' uit de tijd tussen 1790 en 1830 bewaard (afb. 4). Het kan haast niet anders of de jonge Gabriël met zijn beoefening van de portretminiatuurkunst heeft zich voor zoiets als de physionotrace geïnteresseerd. Indien hij niet al in ons land, nog vóórdat hij in 1805 naar Parijs ging, iets, hetzij van de geïmporteerde, hetzij van de kort vóór 1800 ook in Den Haag door Gonord vervaardigde physionotrace-pretjes gezien heeft, dan moet toch zeker zijn verblijf in Parijs hem de welkome gelegenheid verschaft hebben zich terdege van die praktijk en haar resultaten op de hoogte te stellen en zich erdoor te laten inspireren. De physionotrace-achtige vormgeving van ons portretje laat zich dan ook verklaren als men P. J. G. voor de kersvers uit Parijs teruggekeerde P. J. Gabriël mag houden. Bij een poging tot identificatie van de voorgestelde hadden wij gelegenheid een aantal andere, wel bekende familieportretten uit de boedel van de erflaatster, die thans berusten bij de Dienst voor 'sRijks verspreide kunstvoorwerpen in Den Haag, ermee te vergelijken.

Afb. 3. J. B. van der Hulst. Portret Frederik Willem graaf Van Limburg Stirum, 1842. Dienst voor 'sRijks verspreide kunstvoorwerpen, Den Haag.

Daaronder bevinden zich de in 1842 door J. B. van der Hulst geschilderde portretten van haar overgrootouders (ouders van haar reeds genoemde grootmoeder), Frederik Willem graaf Van Limburg Stirum (1774-1858) en Elizabeth Richards (1778-1863), beide op paneel, ovaal 27 x 22,5 cm en voluit gemerkt en gedateerd. Het mansportret (afb. 3) stelt de graaf dus voor toen hij ongeveer 68 jaar oud was. Niettegenstaande het grote leeftijdsverschil en ondanks de moeilijkheid dat hier een kop en face met een profiel vergeleken moet worden, wil het ons voorkomen dat zijn gelaatstrekken (de lange, regelmatige en spitse gelaatsvorm, de lengte en inplanting van de neus, de vorm van de mond, waarvan de onderlip iets naar voren komt) zeer veel gelijkenis vertonen met die van de man op ons miniatuurtje. En meer in het algemeen zijn ook de uitdrukking en het karakter van de kop in beide gevallen dezelfde. De leeftijd op het miniatuur laat zich goed rijmen met die van Frederik Willem, die in laten wij zeggen 1809 ongeveer 35 jaar oud was.

Tot zover gaat alles nog goed, maar de bijzonderheden over de levensloop van Van Limburg Stirum (Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek) stellen ons voor een probleem. Zijn militaire carrière speelde zich namelijk in de Bataafse en Franse tijd af buiten ons land, want hij was zeer oranjegezind en week in 1795 uit naar Duitsland. Enkele jaren later was hij in Engeland kapitein in een der regimenten infanterie van de

Afb. 4. E. Quenedey. Portret C. R. T. Krayenhoff, physionotrace, Parijs, 1812. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

Prins van Oranje, in dienst van Groot Brittannië. Na de afdanking van deze troepen in 1802 tengevolge van de vrede van Amiens bleef hij ambteloos in Ierland wonen, waar hij in datzelfde jaar was gehuwd met Elizabeth Richards. In 1813 keerde hij op verzoek van de soevereine vorst naar Holland terug. Door deze biografische gegevens dreigt al het voorgaande omtrent Gabriël omver geworpen te worden. Toch is deze moeilijkheid misschien niet zó fataal als zij op het eerste gezicht lijkt. Wij spreken immers over de tijd vóór de inlijving bij het Franse rijk in 1810 en hoewel ook toen de politieke toestand al van dien aard was dat het verkeer tussen Holland en Engeland niet normaal verliep, is het een bekend feit dat de verbanden niet geheel verbroken waren en er zo nu en dan toch wel mensen overstaken zonder dat dit een levensgevaarlijke zaak behoefde te zijn. Zou het niet mogelijk zijn dat Van Limburg Stirum voor een particuliere aangelegenheid, bijvoorbeeld naar aanleiding van het overlijden van zijn vader te Leeuwarden in september 1808, toen hij niet door actieve dienst aan een bepaalde plaats gebonden was, clandestien een bezoek aan het vaderland heeft gebracht, ook Amsterdam aandeed en zich (misschien om zijn verwanten een plezier te doen) heeft laten portretteren, uiteraard liefst onopvallend bij een niet al te bekende kunstenaar?

Als het portretje van het begin af in het huidige mon-

tuur heeft gezeten, kan misschien ook enige betekenis worden toegekend aan de militaire attributen, waaruit het koperen hang-ornament is samengesteld. John Woodiwiss beeldt in zijn boek 'British silhouettes' (Londen 1965) een reeks vroeg-19de eeuwse portretjes af met hun montuur, waaronder een aantal zoals dat van ons. Daarbij is het koperen ornament steeds verschillend: een roos, een eiketak, een acanthusblad of een palmet. Blijkbaar kon men uit een aantal mogelijkheden het ornament kiezen, dat in een bepaald geval toepasselijk of gewenst was. Voor Van Limburg Stirum was dan een militair ornament zeker op zijn plaats.

Voor de volledigheid moet nog vermeld worden dat hij een veertien jaar jongere halfbroer had, Albertus Dominicus, die ongehuwd bleef en van wie ons geen portret en dus geen vergelijkingsmateriaal bekend is.

Al met al blijft de zaak dus wel hypothetisch, maar daar wij nog geen andere P.J.G. hebben gevonden, die als kunstenaar hier in aanmerking komt, wilden wij deze combinatie van gegevens toch graag naar voren brengen in de hoop dat door dit lokaas misschien nog eens iets van Gabriëls tot nu toe onbekende miniatuurkunst aan het licht zal komen.

Noot

¹ Over het misschien niet algemeen bekende begrip *Physionotrace* het volgende:

Ongeveer tegelijk met het begin van de Franse revolutie begon G. L. Chrétien (1754-1811) te Parijs een onderneming om gebruik makend van een vernuftig toestel, dat hij geconstrueerd had volgens het beginsel van de pantograaf en dat hij 'physionotrace' noemde, zeer nauwkeurige profielportretten van zijn modellen te tekenen, vervolgens te verkleinen en tenslotte in een smaakvolle combinatie van lijnets en aquatinttechniek te vermenigvuldigen. Van zijn medewerkers is vooral E. Quenedey (1756-1830) bekend, die na hem de onderneming nog jaren lang met succes voortzette. Dit Parijse snuffje was in zekere zin iets nieuws, niet zozeer wegens het registreren van de gelaatstrekken volgens een mechanisch principe, dat immers vrij algemeen en trouwens ook al eerder, o.a. bij het vervaardigen van silhouetportretjes in praktijk werd gebracht, maar vooral wegens het eindresultaat: een uitermate fijn geëst metalen plaatje benevens een aantal daarvan afgedrukte prentjes. Dit alles werd de gegadigde tegen een vast tarief aangeboden. Deze prentjes, die het effect van een met oostindische inkt getekend en getint profielportretje zeer nabij komen, zou men kunnen beschouwen als een uitwerking van het gebruikelijke, dikwijls door een binnentekening verlevendigde silhouetportretje tot in de uiterste consequenties van verfijning en detaillering, waardoor een volmaakt natuurgetrouwe beeltenis ontstond. Niet alleen de Fransen, maar ook vreemdelingen, waaronder vele Hollanders, lieten hun portret graag in deze Parijse winkel met de physionotrace opnemen en namen het metalen 'negatief' en een stel afdrucken mee naar huis. De metalen plaat, al dan niet van een gegraveerd opschrift voorzien, kon naderhand nog vele malen dienst doen voor het verkrijgen van nieuwe afdrucken.